

DE DOOS VAN PANDORA

DRINKBAAR GOUD VOOR ZWARTE SLAVEN

De geneesmiddelfabricatie op Curaçao in 1707 en de Hallese piëtisten

A.M.G. Rutten*

In het Archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC)¹ bevindt zich een rekwest – gedaateerd 6 mei 1707 – van medisch doctor L.R. Horst aan het bestuur van Curaçao om tot het oprichten van een geneesmiddellaboratorium te komen. Wie was Horst en wat beoogde hij met dit laboratorium, een unicum in het Caribisch gebied?

Laurentius Rudolph Horst

Laurentius Rudolph Horst werd in 1675 geboren te Giessen (D) en stierf op Curaçao in 1747. Het is niet bekend waar hij tot doctor is gepromoveerd.² Uit de vele 'Brieven en papieren van Curaçao' en een getuigschrift van gouverneur Jonathan van Beuningen blijkt dat Horst een bekwame arts was, die nauwgezet zijn werk deed.³ Een botsing met de commissaris van de slavenhandel over de verzorging van slaven in het 'negerhuis' achter het fort, waar zieken en gezonden niet waren gescheiden, is daarvan getuige.⁴ Horst was op Curaçao gehuwd met Johanna van Engelen, een dochter van de vroegere gouverneur Willebord van Engelen, en was jaren lid van de Raad en weesmeester van de Curaçaose weeskamer. Horst was in 1699 benoemd tot slavendokter door de Kamer Amsterdam van de WIC. In die functie was hij de opvolger van chirurgijn Johan Paul Ewald.

In zijn missieve van 1707 aan de Amsterdamse bewindhebbers (zie figuur 1) geeft Horst aan het zijn plicht te achten de zwarte slaven en 'vele ellendigen' in het garnizoen goed te verzorgen. Daarvoor heeft hij betrouwbare medicamenten nodig en hij is er van overtuigd dat de 'Edele Groot Agt-

bare Heeren' beseffen dat er veel bederf optreedt op de lange reis (ca. 6-8 weken) die de middelen vanuit Holland naar de West maken:

En ik schrick als ik denck medicamenten hier op te kopen wat veel geld kost en sy sijn oud en halff bedorven dog noot breekt altemet eyser.

Het grote aantal zieken, soms 100 – 200, onder de slaven meent Horst alleen goed te kunnen behandelen wanneer hij kan beschikken over voldoende betrouwbare geneesmiddelen. Van theriak bijvoorbeeld blijkt hij veel nodig te hebben voor dysenteriepatiënten op de plantages, in het fort Amsterdam en op de eilanden Bonaire en Aruba. Verder dienden de slavenschepen die uit Guinea aankwamen, vóór de thuisreis voorzien te worden van 'verse' medicamenten. Het hoge verbruik van geneesmiddelen aan boord van slavenschepen was niet alleen toe te schrijven aan ziekte onder de zwarten, maar ook aan die onder de bemanning

[...]dewyle de meeste nieuw coomers sieck werden ende veele koomen te sterven waardoor nauwelyckxs een gezonde matroos op een schip over is[...]⁵

Uit dit alles zouden de bewindhebbers volgens Horst gemakkelijk kunnen opmaken hoe groot consumptie van medicamenten wel is, maar ook dat hij met zijn therapie goede resultaten boekte.

In de voorafgaande jaren heeft Horst steeds benadrukt geen andere geneesmiddelen te willen gebruiken dan die door Amsterdam werden toegezonden. Maar met die zendingen ging het nogal eens mis. In 1703 werden drie schepen waarmee goederen werden verzonden naar Curaçao door de Engelsen in beslag genomen, zodat het grote tekort aan geneesmiddelen Horst noodzaakte bij lokale handelaren op Curaçao in te kopen.⁶ Bij de toegezonden medicijnkisten bleek het ook vaak om minderwaardige of bedorven producten te gaan, slecht verpakt en niet voorzien van een controlelijst.⁷

* dr. A.M.G. Rutten, farmaciehistoricus, Luytelaar 39, 5632 BE Eindhoven; E-mail: ruttenamg@wxs.nl.

1. Archief West-Indische Compagnie. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief; verder te noemen Archief WIC.

2. Archief WIC 30 (1674-1771) nr. 5; 658 (1698-1703) nr. 24.

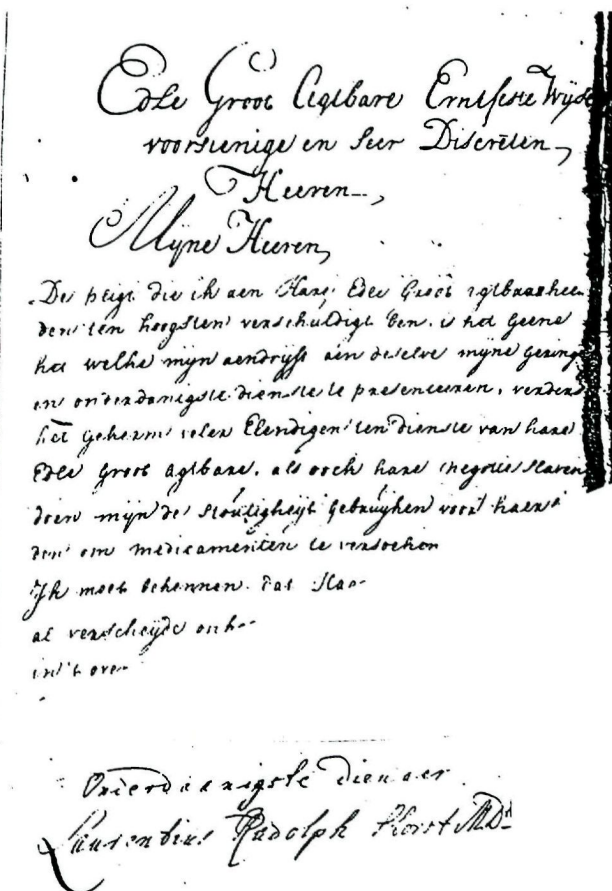
3. Archief WIC 1152 (1720) 155.

4. Archief WIC 571 (1711) 103.

5. Archief WIC 200 (1700) 20.

6. Archief WIC 201 (1703) 63.

7. Archief WIC 570 (1709) 299.

Edele Groot Aagbare Eerw. Wijk
voorzienige en seer Discreren,
Heeren,
Mijne Heeren,

Der bege die ik aan Uwe Edele groot aagbaare
den ten hoogsten verschuldigt ben. u het geene
het welk mijn aandrifft een dierelc mijn geding
en onraadmegele dienste te praesentieren, verden
het gehoort velen Ellendigen ten dienste van haer
Edele groot aagbare. als oock haer negrie/ slaven
den mijn' de stoutigheit getuyghen vord haer
om' om medicamenten te vordien
ijck moet behouwen. dat Haer
al verduyde onbe-
kent over

Onder de sigle dien oer
Huis en die. Gadoolph Horst M.D.

Figuur 1: Rekwest van doctor Horst

De gedachte om een keur van geneesmiddelen, die betrouwbaar en volgens de destijds gangbare meningen veelbelovend waren, ter plaatse te bereiden lag voor de hand.

Het laboratorium

Op Curaçao zou volgens Horst een laboratorium moeten komen met 3 tot 4 ovens om te destilleren, waarbij jaarlijks 'soodanige simplicia door een Drochist oversonden moeten worden' die voor de bereiding van de samengestelde middelen nodig waren. Dat verzenden via een drogist is een misgreep, want alle geneesmiddelen voor Curaçao werden door de WIC betrokken van een apotheker.⁸ Voor enkele composita die beslist niet op Curaçao gemaakt konden worden, zou Amsterdam

moeten zorgen. Het voordeel was dat de Curaçaose meesterwinkel ofwel hospitaalapotheek het gehele jaar door van recent bereide medicamenten werd voorzien. Als assistentie vraagt Horst om een paar zwarte slaven die

het stookten seer gemakkelijk ook soude kunnen leeren [...] zo God mij gezondheid verleent zal ik de Edele Heeren rapporteren over de behandelde ziekten.

Dat laatste is nooit gebeurd. De missieve gaat vergezeld van een lijst benodigde middelen en apparaten. Het plan van Horst is zeker uniek te noemen, want nergens in het Caribisch gebied of Guyana bestond toen een dergelijk laboratorium.

8. A.M.G. Rutten, 'Geneesmiddelenleveranciers van de Tweede West-Indische Compagnie', *Pharmaceutisch Weekblad* 127 (1992) 726-728.

De doos van Pandora

Het laboratorium waar Horst in 1707 zijn intrek innam lag tegenover het fort Amsterdam op Otrobanda. In 1698 was daar 'een met pannen gedekt huys met combuys off keuken' in gebruik genomen als wapenhuis voor de Compagnie.⁹ Hoe het huis er uit zag is niet bekend, maar figuur 2 geeft een indruk van een bescheiden huis aan de Sebastopolstraat uit het midden van de 18e eeuw.¹⁰ De slotenmaker gebruikte het huis uit 1698 enige tijd als werkplaats om geweren schoon te maken en kruut te beproeven. Om die reden beschikte het over een goed trekkende schoorsteen.¹¹ De meesterwinkel bleef aan het fort-hospitaal verbonden. Onder gouverneur Jacob Beck (1704-09) werd bepaald dat Horst bij het laboratorium moest gaan wonen. Dat veroorzaakte echter zoveel ongerief voor de zieken die bij nacht en ontij de St.-Annabaai moesten oversteken, dat in 1709 de oude toestand werd hersteld en Horst weer bereikbaar was in fort Amsterdam.¹²

De uitrusting van het laboratorium omvatte onder andere

een eyseren distilleer ooven met toebehoren, 1 distilleer ketel met helm en slang van 8 kannen, groot steenen capellen, steenen retorten met glazen recipiënten, smeltkroezen, blaasbalg, 1 decoctum keetel van 7 kannen, 3 kooperen pleister pannen en een kooperen pan van 1 kan inhoud met deksel, eyseren spatels, groote en kleyne kooperen en albasten mortiers en twee balansen.

De grondstoffen voor koningswater, *spiritus salis* (HCl) en *aqua fortis* (HNO₃), blijken volgens vroegere bestellijsten steeds in voorraad te zijn.¹³

Tot 1719 is het laboratorium in gebruik geweest. Het werd daarna bewoond door de schipper van het Compagniesjacht Hendrik Jacobsen. De Vrede van Utrecht, waarbij het *asiento* in handen van de Engelsen kwam en de aanvoer van slaven drastisch terugliep, betekende de nekslag voor Horsts conceptie. De brandschatting door Jacques Cassard in 1713 geheven, die een zo grote aderlating voor Curaçao's economie betekende dat veel kooplieden het eiland verlieten, droeg daaraan bij.¹⁴ De bewindhebbers vonden de doctor een te dure kracht

worden en vervingen hem in 1719 door chirurgijn Sigismund Druschke.

Medicijnen uit Halle

Opvallend is dat het verzoek van de lutherse Horst juist uitgaat in de periode waarin de Franckesche Waisenhaus Stiftung te Halle een geweldige groei doormaakte met het in de handel brengen van een aantal geheime geneesmiddelen, waaronder een drinkbaar goudpreparaat dat sterk werd gepropageerd.¹⁵ De stichting was gegrond op het piëtisme: een protestants-christelijke vorm van geloofsbeleving en was opgericht door August Hermann Francke (1663-1727), Duits theoloog, pedagoog en hoogleraar aan de in 1694 gestichte Friedrichs Universität in Halle. Met de verkoop van medicijnkisten, bijbels en ander drukwerk kon de stichting de activiteiten van haar Collegium Theologicum Orientale bekostigen. De medicijnkisten vonden hun weg naar India, Rusland en via agenten in Amsterdam en Rotterdam, naar missiegebieden overzee. De keurvorst van Brandenburg had voor de bedoelde bereiding en aflevering van geneesmiddelen, buiten de openbare apotheek om, een privilege verleend. Omdat alle geneesmiddelenleveranties voor Curaçao via de bewindhebbers van de West-Indische Compagnie in Amsterdam liepen, zullen de Halle medicamenten op dat eiland nauwelijks een voet hebben veroverd. Niet onmogelijk is dat de roem van de veel geprezen producten Curaçaose burgers er toe bracht dergelijke kisten te bestellen.¹⁶

Bij de fabricatie van Halle geneesmiddelen hield men zich streng aan de iatrochemische grondslagen van Georg Ernst Stahl uit Ansbach (1660-1734), geneesheer aan het hof van Frederik Willem I en hoogleraar medicijnen in Halle. Het therapeutisch gebruik van de inhoud van de kisten werd toegelicht aan de hand van een reeks populaire medische boeken die tussen 1700 en 1710 verschenen; huisvaderliteratuur, waarmee de leek zelfmedicatie kon bedrijven. De tekst was afkomstig van een leerling van Stahl, de arts-apotheker en dichter van de Halle piëtisten Christian Friedrich Richter (1676-

9. Archief WIC 206 (1718) 57.

10. M.D. Ozinga, *De monumenten van Curaçao in woord en beeld* (Curaçao 1959) 190.

11. A.M.G. Rutten, 'Het geneesmiddel-laboratorium van de Tweede West-Indische Compagnie op Curaçao', *Neerlandia* 96 (1992) 60-61.

12. Archief WIC 203 (1709) 8.

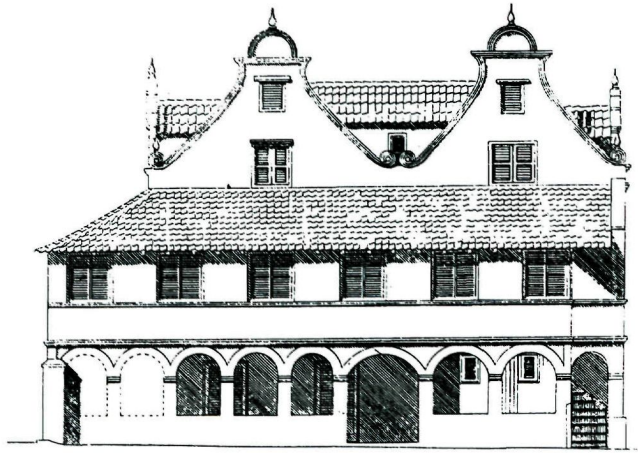
13. Archief WIC 201 (1705) 526.

14. A.M.G. Rutten, 'Jacques Cassard et la Pharmacie militaire à l'Île de Curaçao en 1713', *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 43 (1996) 261-268.

15. R. Wilson, 'The traffic in Halle Orphanage medications: medicinals, philanthropy and colonial mission', *Caduceus: A Humanities Journal for Medicine and the Health Sciences* 13 (1997) 1-22.

16. Archief WIC 574 (1720) 830.

De doos van Pandora

Figuur 2: Voorgevel van een huis op Otrobanda (midden achttiende eeuw)

1711).¹⁷ De producten waren tevoren uitgetest op de kinderen van het Hallese weeshuis.

Aurum potabile

Het succes, zowel therapeutisch als economisch, van het Halle-assortiment leidde ertoe dat veel namaakproducten in de handel kwamen. Horst die via zijn Duitse connecties goed was georiënteerd, heeft kennelijk op deze modegril willen inspelen. Er is geen particuliere correspondentie van Horst bewaard gebleven, wel kan uit scheepsladinglijsten opgemaakt worden dat hij nauwe contacten onderhield met de Amsterdamse handelshuizen Abraham Obbens, Jacobus Beeldsnyder, Jan Westenburgh en met de beroemde apotheker en naturaliënverzamelaar Albertus Seba. De Lutheranen op Curaçao en Sint Eustatius waren meest Duitse of Scandinavische kooplieden. Een groot deel van de door de WIC aangestelde chirurgijns op Curaçao was trouwens van Duitse afkomst en niet onkundig van de nieuwtjes uit hun moederland.¹⁸ Een van de meest favoriete geheime middelen uit het Halle assortiment was *Essentia dulcea*, in 1702 gelanceerd en gebaseerd op het *Aurum potabile* van Paracelsus. Een aanwijzing voor Horsts imitatiepoging is te vinden in zijn order voor bladgoud. Op Curaçao was geen sprake van een *praxis aurea*, noch was er behoefte aan vergulde pillen. In de voorafgaande jaren ontbrak goud dan ook op de medicijnbestellijsten van Curaçao. Verondersteld wordt dat het

goud moest dienen voor de bereiding van *essentia aurea sive dulcis*: een drinkbaar goudpreparaat, waarmee Horst dacht de gevallen van longziekten en artritis onder de slaven beter te kunnen behandelen. Gezonde slaven waren goud waard, in de dubbele betekenis van het woord. Bovendien konden andere composita met gesuspenseerd goud zoals *pulvis de gutteta seu anti-epilepticus*, *pulvis myricalis* en *confectio hyacinthorum*, die de hospitaalapotheek steeds in voorraad had, ter plaatse bereid worden. Welk voorschrift Horst voor de bereiding van drinkbaar goud voor ogen stond is niet bekend, maar in de literatuur zijn aanwijzingen te vinden.

Essentia dulcis of *Aurum potabile* kan volgens Lemery gemaakt worden door bladgoud op te lossen in koningswater, de vloeistof in te dampen, de rest te maceren met een mengsel van kaneelolie in alcohol en de heldere gekleurde vloeistof te decanteren.¹⁹ Een soortgelijke oplossing laat Hager bereiden door aan het in alcohol en etherische oliën oplosbare chlorogoudzuur HAuCl_4 een aldehyde toe te voegen.²⁰ Het middel diende als tonicum, vooral bij tuberculose, als nervinum en antispasmodicum en voor de behandeling van artritis.

Tot 1744 werd af en toe nog een boekje bladgoud besteld, maar daarna verdween goud uit de bestellijsten. Met het verlopen van de slavenbeurs raakte men de slaven amper kwijt, zodat een 'duur' geneesmiddel voor hen kennelijk niet meer verantwoord werd geacht.

17. W. Kaiser & H. Krisch, 'Zur frühgeschichte des pharmazeutischen Unterrichts an der Universität Halle', *Die Pharmazie* 22 (1967) 339-342.

18. W.R. Menkman, *De Nederlanders in het Caraïbisch zeegebied* (Amsterdam 1942) 166.

19. N. Lemery, *Pharmacopée Universelle contenant toutes les compositions de pharmacie etc.* (Parijs 1761) 516.

20. G. Frerichs, G. Arends & H. Zörnig, *Hagers Handbuch der pharmazeutischen Praxis* (Berlijn 1930) dl. 1, 599.